

Савчук Сергій Олександрович,
аспірант кафедри глобалістики, євроінтеграції та управління національною безпекою,
Національна академія державного управління при Президентові України,
м. Київ
ORCID 0000-0001-9817-1569

УДК 32: 351:327.3

doi: 10.34213/tp.20.01.29

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Висвітлено основні теоретичні підходи до дослідження проблем тероризму, здійснено типологізацію останнього. Зазначено, що важливими ознаками тероризму є його політичне мотивування та наявність елемента залякування, прагнення створити соціальну і психологічну атмосферу страху.

Досліджено два ключових підходи до визначення причин виникнення тероризму. Зазначено, що біологічний підхід пов'язує це явище з "природним" прагненням людей захищати інтересам інших і використовувати будь-які доступні засоби для досягнення своєї мети. Соціальний підхід виходить з визначального значення соціальних процесів виникнення тероризму, хоча й характеризується великою різноманітністю оцінок ролі й механізму впливу тих або інших соціальних чинників.

Акцентовано увагу на тому, що необхідною умовою протидії терористичним загрозам на національному ґрунті є формування ефективної державної антитерористичної політики, що в першу чергу потребує розроблення чіткої концепції та стратегії, базових принципів, правового забезпечення.

Ключові слова: терор, тероризм, екстремізм, державна політика протидії тероризму.

Постановка проблеми. В умовах посилення глобалізації актуалізуються деякі загрози та виклики, серед яких одним із найнебезпечніших є тероризм. Сучасний тероризм – край загрозове соціально-політичне явище, яке його провідники намагаються зробити впливовим чинником формування нового світового порядку. Як складник кризових процесів, що розгортаються у світі, та тісно з ними пов'язаних економічних, соціальних, політичних, ідеологічних, міжконфесійних, міжнаціональних, психологічних та інших конфліктів тероризм значною мірою їх загострює та ускладнює. В умовах розвитку світових інформаційних, фінансових, транспортних та інших ресурсів, насиченості індустріальних мегаполісів небезпечними виробництвами та розгалуженими системами життєзабезпечення збиток від можливих терористичних атак може бути катастрофічним. Розуміння глобальності наслідків при можливості застосування зброї масового ураження призводить до формування у терористів нових світоглядних визначень, зароджується повне заперечення будь-яких моральних обмежень у застосуванні насильства, посилюється жорстокість терористичних акцій. Сьогодні немає впевненості, що система безпеки будь-якої країни не наразиться на небезпеку терористичних атак. Усвідомлення природи, засобів та методів боротьби з тероризмом є важливим завданням світової спільноти, вирішення якого не допускає зволікання

Аналіз останніх публікацій за проблематикою. Дослідженням теоретичних засад особливостей сучасного тероризму та шляхів протидії йому займалися такі українські та зарубіжні вчені, як В. Горбулін, В. Крутов, А. Дацюк, В. Антипенко, А. Дорошенко, В. Ліпкан, О. Резнікова, А. Місюра, С. Дрьомов, К. Войтовський, Л. Мошкова, І. Шкурат, Я. Дашкевич, В. Кудрявцев, В. Тимошенко та ін.

У працях західних авторів Е. Аречага, Р. Арона, А. Боссарда, Б. Дженкінса, Ю. Дінштейна, М. Креншау, Ч. Добсона, Дж. Фрейзера, А. Фултона та інших вчених досліджувалося певні аспекти міжнародного тероризму.

Мета статті полягає в аналізі ключових теоретичних підходів до визначення особливостей та типів сучасного тероризму в умовах глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні як у світовому співтоваристві, так і в Україні актуалізувалося питання щодо протидії та запобігання тероризму. Досліджуючи історію виникнення цього явища, слід зазначити, що вперше слово “терор” (у перекладі з латини означає “страх, жах”), було використано в революційній Франції під час повалення монархічного режиму короля Людовика XVI. З кінця XVIII ст. поняття “терор” тлумачилося як відкрита жорстка форма диктатури і практика застосування одноразових політичних замахів, спрямованих на залякування цивільного населення. Сьогодні тероризм тлумачиться як суспільно небезпечна діяльність, що полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [1].

В умовах збройного протистояння на сході країни терористична загроза є однією з ключових загроз національній безпеці України. За даними експертів, з 2000 р. до 2013 р. в нашій країні було зафіксовано всього три випадки загибелі від терористичного акту. У 2014 р. – 665 смертей, що пов'язано насамперед з обстрілами, що здійснювалися сепаратистами ДНР та ЛНР, у т. ч. через запуск ракети “земля – повітря” по літаку Malaysia Airlines, коли було вбито 298 іноземних громадян [2, с. 26]. За інформацією Генеральної прокуратури України, за ст. 258 Кримінального кодексу України (терористичний акт) було зареєстровано: у 2015 р. – 1 305, у 2016 р. – 1 869, у 2017 р. – 538 терористичних актів [3, с. 28].

Головною причиною посилення терористичної діяльності в Україні є гібридна агресія з боку Російської Федерації. Серед інших причин ми можемо також виділити складну соціально-політичну ситуацію, наявність напруження між різними соціальними групами (етнічними, релігійними, регіональними), низький рівень правової і політичної культур, кризові явища в економіці, моральну та духовну кризу.

Відтак сьогодні актуалізується питання щодо формування ефективної державної політики протидії тероризму. Проблемам дослідження державної політики у сфері боротьби з тероризмом, формування дієвих багатовимірних прямих та зворотних зв'язків суспільства й держави, формам, принципам та механізмам такого партнерства, їхній законодавчій підтримці присвячено роботи В. Крутова. Зокрема, дослідник вважає, що розвиток України супроводжується негативними тенденціями в політичній та соціально-економічній сферах, що містять у собі заряд терогенності, насамперед через розбіжності, що прогресують, стосовно рівня доходів населення, криміналізації суспільного життя, напруженості релігійних суперечок, штучного роздмухування етнорегіональних суперечностей [4, с. 108]. Причини цього, на думку В. Крутова, криються у площині недосконалості економічно-правових відносин, стану захисту прав українського громадянина, всездозволеності в

інформаційному просторі та ін. Технології громадянської протидії тероризму й екстремізму, формування середовища, несприятливого до проявів тероризму та екстремізму; виявлення ознак та протидія населення підготовці теракту; роль засобів масової інформації у зниженні соціальної конфліктності; розроблення та реалізація навчальних програм захисту населення; формування та упровадження соціальних програм адаптації військовослужбовців та колишніх працівників правоохоронних органів – це лише неповний перелік проблем, яким учений приділяє особливу увагу в межах діяльності неурядової організації “Міжнародна антитерористична єдність” [4, с. 109].

Дану проблематику ґрунтовно досліджував український історик Я. Дашкевич, приділяючи увагу проблемам методології терору та тероризму. Погляди дослідника є дискусійними, вони значною мірою відрізняються від загальноприйнятих поглядів на значне коло проблем сучасного тероризму, зокрема щодо понять “міжнародний тероризм” та “державний тероризм”. Дослідник обстоює точку зору, що поняття “міжнародний тероризм” було запроваджено для “виправдовування геноцидної політики, спрямованої на знищення економіки і культури “країн, що не подобаються”, або “країн-негідників” [5]. На думку Я. Дашкевича, у глобальному сенсі банкрутує ідея “громадянського суспільства” та ідея правової держави, проявом чого є те, що “німецького юберменша замінив американський супермен”[5].

Радикальні погляди вченого не позбавлено здорового глузду, але, на наш погляд, дещо зациклено на антиамериканській та “антиімперіалістичній” ідеї, тому їм, можливо, дещо не вистачає об’єктивності у висновках.

Розглядаючи процес виникнення тероризму, Я. Дашкевич визначив окремі рівні його причин. Перший рівень, на його думку, становить криза загальнонаціональної ідентичності. Другий рівень – посилення аномії й розчарування. Третій рівень – наявність суспільних ніш, де можуть розвиватися терористичні групи (дільниці в містах у Північній Ірландії, монастирі у басків). На думку Я. Дашкевича, Україна найближча до другого рівня [5].

Етапи формування вітчизняного антитерористичного законодавства проаналізував В. Ліпкан. Він, зокрема, підкреслив, що для антитерористичного законодавства кінця 1990-х рр. були характерними невизначеність пріоритетності у прийнятті законодавчих актів, величезна кількість змін і доповнень, відсутність цілісної державної програми розвитку антитерористичного законодавства, нестабільність і внутрішня суперечливість законодавчих актів та окремих норм щодо врегулювання тих або інших суспільних відносин; диспропорція у співвідношенні законів і підзаконних актів; недостатня наукова обґрунтованість частини законодавчих актів, їхня декларативність і безадресність, відсутність у багатьох законах механізмів реалізації; недооцінка питань, пов’язаних із практичною реалізацією прав і свобод людини і громадянина [6, с. 27].

Для українського законодавства в галузі протидії тероризму на початку століття, на думку В. Ліпкана, були характерні відсутність державної стратегії боротьби з тероризмом, яка б визначала систему складових боротьби з тероризмом, а також окреслювала б роль правового регулювання цієї боротьби. Невизначеність державної політики щодо боротьби з тероризмом, дисфункція кримінально-правових норм, які передбачають відповідальність за вчинення злочинів терористичного характеру; неузгодженість сукупності правових норм, що передбачали відповідальність за вчинення злочинів терористичного

характеру – це далеко не повний перелік проблем, які повинна була вирішити Українська держава щодо створення сучасного законодавчого поля боротьби з тероризмом. У цілому дослідження В. Ліпкана відіграли значну роль у підготовці чинних законодавчих актів антитерористичного спрямування, зокрема Закону України “Про боротьбу з тероризмом” 2003 р. та ін.

Аналізуючи дослідження в цій сфері зарубіжних вчених, слід зазначити, що у світовій науці існує два основних підходи до причин виникнення тероризму. Біологічний підхід пов’язує це явище з “природним” прагненням людей загрожувати інтересам інших і використовувати будь-які доступні засоби для досягнення своєї мети. Соціальний підхід виходить із визначального значення соціальних процесів виникнення тероризму, хоча й характеризується великою різноманітністю оцінок ролі і механізму впливу тих або інших соціальних чинників. Саме соціальний підхід домінує серед інших підходів до пояснення природи і формулювання понять тероризму.

Загалом західні автори виділяють декілька найістотніших рис тероризму. По-перше, неодмінною рисою тероризму є його політичне мотивування. Власне, тут проходить межа між діяльністю терористів і карних злочинців, оскільки арсенал засобів, що використовуються і тими, й іншими, часто один і той самий: пограбування банків, захоплення заручників, викрадення, вбивства тощо. Для розмежування цих двох понять необхідно виходити перш за все з визначення мети і мотивів насильницьких акцій. Політичне підґрунтя полягає в тому, що будь-який терористичний акт так чи інакше пов’язано з політичною системою, яку він прагне або розхитати, або зміцнити [2].

По-друге, практично всі західні дослідники тероризму наголошують на наявності елемента залякування, прагненні створити соціальну і психологічну атмосферу страху, залякати конкретні уряди, або представників певних соціальних прошарків, груп, партій, або вплинути на певні політичні процеси .

Таким чином, більшість західних учених схиляється до однієї з трьох версій визначення суті тероризму, тобто йдеться про загальнополітичну, юридичну і аналітичну версії. Згідно з першою, тероризм – це насильство або загроза насильства, спрямовані на залякування й досягнення завдяки цьому певної мети; згідно з другим – кримінальне насильство, що порушує закони і підлягає покаранню державою; згідно з третім визначенням, тероризм ви-кликаний особливими соціальними і політичними чинниками, що стоять за індивідуальними терористичними діями.

Особливості досліджуваного феномену, різноманітність його форм та проявів призводить до неможливості створення єдиної парадигми його розу-міння. В умовах глобалізації та трансформації самої терористичної діяльнос-ті формуються нові підходи до типологізації цього явища.

Німецький дослідник Г. Мадлох виокремлює чотири різновиди новітнього тероризму.

– “Державницькій терор”, який здійснюється правителями-диктаторами (Чілі, Парагвай, Бразилія, Гватемала).

– Терор, що здійснюється радикальними неонацистськими організаціями (Національний фронт в Англії, “Сірі вовки” в Туреччині, рух “Чорний порядок” в Італії та ін.);

– Терористична діяльність дрібнобуржуазних, націоналістичних та сепаратистських сил (баскські, бретонські, корсиканські угруповання).

– Тероризм, який приховується під псевдолівими гаслами [7, с. 19].

Деякі дослідники ототожнюють тероризм із партизанською боротьбою, коли диверсійні групи також руйнують об'єкти критичної інфраструктури. У цьому контексті Я. Дашкевич відрізняє поняття “терор”, “тероризм” і “партизанська війна”. На його думку, партизанська війна спрямована здебільшого на боротьбу проти правлячого режиму за звільнення власних територій (боротьба ОУН-УПА проти радянського і нацистського режимів). Деякі тоталітарні держави (Росія, Китай) називають партизанські дії етнічних груп, які борються проти них (чеченці, тибетці), тероризмом і намагаються їх дискредитувати перед міжнародним співтовариством [5].

У цьому контексті німецький дослідник Ф. Вьордемманн вважає що метою партизанської боротьби є захоплення територій, а терористи насамперед намагаються залякати людей, маніпулювати розумом людей [8, с. 243].

Цю точку зору вважаємо дещо суб'єктивною, оскільки прагнення підкорити інших своїм ідеям характерне для будь-якої боротьби, у т. ч. й партизанської. Різниця між тероризмом і партизанською війною, на наш погляд, полягає головним чином в тому, що остання ведеться проти військових формувань, а терористичну діяльність скеровано проти цивільного населення.

Інший дослідник тероризму Л. Діспо виділяє такі типи тероризму: “державний тероризм лівих”, “державний тероризм правих”, “тероризм правої опозиції”, “тероризм лівої опозиції” [9, с. 218].

Г. Денікер виділяє три види тероризму: внутрішній; транснаціональний (коли дії громадян чи спецслужб однієї держави спрямовано проти своїх громадян, які перебувають в інших країнах, типовий приклад – Росія); міжнародний (терористичні акти здійснюються в різних країнах).

Р. Міллер стверджує, що міжнародну терористичну діяльність слід розглядати як “конфлікти малої інтенсивності” [10, с. 131], натомість американські дослідники Дж. Белл, П. Вілкінсон, В. Лаквер “міжнародний тероризм” трактують як “особливий різновид таємних воєнних дій” [11, с. 48]. Незбіг сутнісних характеристик “міжнародного тероризму”, якими у своїй діяльності користуються навіть Держдепартамент, Федеральне бюро розслідувань та Міністерство оборони США.

Підсумовуючи огляд концептуальних засад дослідження причин виникнення тероризму та його типів, зауважимо, що існує безліч варіантів, схем класифікацій сучасного тероризму, які ґрунтуються на різних принципах розуміння його сутності, що, у свою чергу, зумовлює існування понад 200 визначень цього поняття.

У сучасних реаліях посилення терористичних загроз зумовлює необхідність втілення нових підходів і до формування системної протидії цьому небезпечному явищу, насамперед через консолідовану позицію всіх державних структур та громадських сил на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Необхідною умовою протидії терористичним загрозам на національному ґрунті є формування ефективної державної антитерористичної політики, що в першу чергу потребує розроблення чіткої концепції та стратегії, базових принципів, нормативно-правового забезпечення [12, с. 55].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Підсумовуючи, слід зазначити, що ми дослідили основні підходи до розуміння сутності, причин виникнення і типів сучасного тероризму. Зокрема, проаналізовано два ключових підходи до визначення

причин виникнення тероризму. Біологічний підхід пов'язує це явище з "природним" прагненням людей загрозувати інтересам інших і використовувати будь-які доступні засоби для досягнення своєї мети. Соціальний підхід виходить із визначального значення соціальних процесів виникнення тероризму, хоча й характеризується великою різноманітністю оцінок ролі та механізму впливу тих або інших соціальних чинників.

Здійснено аналіз вітчизняного нормативно-правового забезпечення антитерористичної діяльності. Зазначено, що в науковій літературі та Законі України "Про боротьбу з тероризмом" в цілому розроблено питання визначення сутності тероризму та основних підходів до дослідження цього поняття, різновидів сучасного тероризму, його найістотніших рис та чинників, а також визначено практичні завдання юридичної діяльності правозахисних органів з метою запобігання терористичній діяльності.

Однак існує необхідність поглибити розроблення методологічних засад та систематизувати дослідження феномену тероризму на теоретичному та практичному рівнях відповідно до новітнього бачення цієї проблеми.

Список використаних джерел*

1. Закон України "Про боротьбу з тероризмом" від 20.03.2003 р. № 638-IV. URL: <http://www.rada.gov.ua>.
2. Актуальні питання боротьби з тероризмом у світі та в Україні: аналіт. звіт. / О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дремів, К. Є. Войтовський. Київ : НІСД, 2017. 157 с.
3. Svitlana Tishchenkova, Alina Harkusha, Nataliia Cherniak. Counter-terrorism strategies at the interstate level: economic, legal and sociocultural dimensions. *Economic Annals-XXI*. 2018 № 173 (9–10). S. 4–9.
4. Крутов В. Протидія міжнародному тероризму як системно-соціальна складова національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2003 № 2. С. 108–113.
5. Дашкевич Я. Терор і тероризм. *Розбудова держави*. 2001. № 7. С. 2–10.
6. Ліпкан Б. Тероризм та національна безпека України. Київ : Знання, 2000. 182 с.
7. Madloch N. Trojanisches Pferd der Imperialismus. *Terroristen-Spie gesellen der Reaktion*. Horizont, B. 1979. № 21. S. 18–26.
8. Wordemann F. *Terrorism, Motive, Tater, Strategies*. Frankfurt, 1979. 340 p.
9. Dispot L. *La machine a terreur*. P. : Edition Orasset. 1978. 220 p.
10. Miller R. The literature of terrorism. *Terrorism : An International Journal*. 1989. 268 p.
11. Bell J. *Transnational Terror*. Washington : D. C. ; American Enterprise Institute, 1975. 248 p.
12. Тертичка В. Державна політика: аналіз та реалізація в Україні. Київ : Знання, 2012.

* Список побудовано в порядку посилань.

References

1. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy vid 20.12.2003 r. № 638-IV [The Law of Ukraine "On Combating Terrorism" dated March 20, 2003]. URL: <http://www.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
2. Актуальні питання боротьби з тероризмом у світі та в Україні: аналіт. звіт. / О. О. Резнікова, А. О. Місюра, С. В. Дремів, К. Є. Войтовський. Київ : НІСД, 2017. 157 с.
3. Tishchenkova, S., Harkusha, Alina, Cherniak, N. (2018). Counter-terrorism strategies at the interstate level: economic, legal and sociocultural dimensions. *Economic Annals-XXI*, 173 (9–10), 4–9.
4. Krutov, V. (2003). Countering international terrorism as a systemic and social component of Ukraines national security. *Strategic Panorama*, 2, 108–113 [in Ukrainian].
5. Dashkevich, Y. (2001). Terrorism on Terrorism. *Rozbudova derzhavy*, 7, 2–10. URL: http://www.universum.org.ua/journal/2002/dashk_1/html [in Ukrainian].
6. Lipkan, B. (2000). *Terrorism and National Security of Ukraine*. Kyiv: Knowledge [in Ukrainian].
7. Madloch, N. (1979). Trojanisches Pferd der Imperialismus. *Terroristen-Spie gesellen der Reaktion*. Horizont, B, 21, 18–26.
8. Wordemann, F. (1979). *Terrorism, Motive, Tater, Strategies*. Frankfurt [in German].

9. Dispot, L. (1978). *La machine a terreur*. P: Edition Orasset.
10. Miller, R. (1989). The literature of terrorism. *Terrorism: An International Journal*.
11. Bell, J. (1975). *Transnational Terror*. Washington: D. C.; American Enterprise Institute.
12. Tertychka, V. (2002). *State Policy: Analysis and Implementation in Ukraine*. Kyiv: Knowledge [in Ukrainian].

Savchuk S. O.,

*Postgraduate Student of Globalistics, European Integration and National Security Management
Department, NAPA, Kyiv
ORCID 0000-0001-9817-1569*

TYOLOGIZATION OF MODERN TERRORISM IN GLOBALIZATION

The key methodological approaches to studying the problems of terror and terrorism are highlighted. It is noted that the key features of terrorism is its political motivation and the presence of an element of intimidation, the desire to create a social and psychological atmosphere of fear, intimidate specific governments, or representatives of particular social strata, groups, parties, or influence certain political processes.

Analyzing the research in this area of foreign scientists, it should be noted that in the world of science there are two main approaches to the concept of "terrorism". The biological approach permeates this phenomenon with the "natural" desire of people to threaten the interests of others and to use any available means to achieve their goal.

The social approach comes from the decisive importance of the social processes of the emergence of terrorism, although it is characterized by a large variety of assessments of the role and mechanism of influence of certain social factors. It is the social approach that is dominant among other approaches to explaining nature and formulating the concepts of terrorism.

It is noted that the main reason for the settlement of terrorist activity in Ukraine is a hybrid aggression on the part of the Russian Federation. For other reasons, we can also identify the difficult social and political situation, the presence of tension between different social groups (ethnic, religious, regional), low levels of legal and political culture.

Attention is drawn to the fact that the necessary condition for counteraction to terrorist threats on the national soil is the formation of an effective state anti-terrorist policy, which first of all requires the development of a clear concept and strategy, basic principles, legal support.

Keywords: terrorism, extremism, state policy of counteraction to terrorism.

Надійшла до редколегії 13.12.2019 р.